

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

1 MEI
1942

ONDER REDACTIE VAN:
G. A. EVERS

17^e JAARGANG
N° 5

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: VAN SPEIJKSTRAAT 20

BIJ WILLEM STOOKERS 25-JARIGE AMBTS- VERVULLING.

Het feit alleen, dat de heer Stooker den 16den April l.l. een kwart-eeuw aan den dienst der gemeentewerken verbonden was, zou uiteraard moeilijk aanleiding kunnen wezen, om op deze plaats aandacht aan deze herdenking te schenken. Tusschen Stookers werk en de doelstelling van „Oud-Utrecht” heeft echter een zoo nauwe verwantschap bestaan, dat het om deze reden gepast is even bij dit ambtelijk gebeuren stil te staan.

Van den 1sten Mei 1925 tot den 22sten April 1931, toen de sluitsteen in 't gewelf van de doorgang werd geplaatst, duurde zijne werkzaamheid aan het herstellingswerk van den Domtoren en sinds dien werd hem het toezicht op het onderhoud opgedragen. Onderwijl was hem nog, gedurende 1930, het opzicht over de verbouwing en de inrichting van Leeuwenberch tot kerkgebouw toevertrouwd.

Van de proefgraving in 1929 af, tot het laatste bodemonderzoek in 1936, was Stooker bij de opgravingen op het Domplein betrokken, en in 1937 en 1938 vond hij gelegenheid, om zijne ervaringen aan de opgravingen te IJsselstein, in 1940 aan die op den Hoogewoerd dienstbaar te maken.

De opmetingen van de torens der Buur-, Jacobie- en Klaaskerken, ter voorbereiding van de dringende restauratie, werden in de laatste jaren door Stooker verricht, evenals het voorloopig onderzoek der voormalige kloostergang van het Catharijneconvent, waardoor ook hier beter inzicht in den oorspronkelijken toestand, die voor een gewenschte herstelling noodig is, werd verkregen.

Nadat in 1939 de kunstbeschermingsdienst van rijkswege was ingesteld, werd Stooker als plaatsvervangend hoofd van dien dienst voor de gemeente aangewezen en met hem staan thans een veertigtal mannen, in drie ploegen verdeeld, bij dag en bij nacht gereed, om onmiddellijk op te kunnen treden wanneer de voornaamste gebouwen, in dit geval de Domkerk en toren, de Pieterskerk en het Centraal Museum, door gevaar uit de lucht worden bedreigd.

Bij de hulde, door de directie der gemeentewerken, de monumentencommissie, den inspecteur van den kunstbeschermingsdienst, en vele anderen aan Stokers arbeidsliefde en taak-opvatting gebracht, voegt „Oud-Utrecht” gaarne haar dank voor zijne toegewijde medewerking, om de monumenten van eigen bodem, de eere teekenen van Utrechts verleden, ook voor de komende geslachten te helpen behouden. En niet minder erkentelijk blijft zij voor de zakelijke voorlichting en de nuttige aanwijzingen, die de vereeniging steeds mocht ontvangen en waarop ze ook in de toekomst meent te mogen rekenen.

E.

UTRECHTSCHЕ GESCHIEDENIS IN DE RECLAME.

III.

Het plaatjes-album van de N.V. Koek- en Beschuitfabriek v/h G. Hille & Zoon te Zaandam — de samenstellers ervan zijn Jan Feith en Ch. Gl. Behrens; aquarellistische illustraties van B. van Vlijmen — geeft ons de *totale* provincie Utrecht in woord en beeld. De samenwerking met Jan Feith waarborgt een meer journalistieke en voor wat het historische gedeelte betreft, een meer romantische behandeling van de ook ditmaal in hoofdzaak op touristisch gebruik toegespitste leesstof.

Nauwelijks hebben wij ons met de schrijvers buiten de hoofdstad begeven of wij bevinden ons al midden in de romantiek. Fietsend langs de schilderachtige wegen en paadjes van de Lage Vuursche staan we aldra voor het Vuursche hunnebed, „buiten Drenthe het eenige in ons land bewaard gebleven heiden-graf”. En dan steken de schrijvers van wal met hun verhaal van de twee Vuursche reuzen, „Wer” en „Ner” geheeten, die als echte boosdoeners zich vroeger in hun ondoordringbare bosch in een soort roovershol genesteld hadden, vanwaar zij den verren omtrek onveilig maakten. „Dat 't er allesbehalve pluis was in die dagen, bewijst wel de legende van een draak, die beide reuzen 'n handje hielp bij hun onguur bedrijf. Ja, er ligt nog een kasteel, dragende den naam van „Drakenstein”. Het werd oorspronkelijk midden in de bosschen van de Lage Vuursche gebouwd door een Utrechtschen ridder, Heer van Drakenborch, voerende den voornaam Warner. Dat was in de veertiende eeuw. Maar de Vuursche reuzen waren al van veel ouder. Het boschslot werd later herbouwd, doch het behield den naam „De Drakenstein”. Zooals het nu binnen zijn grachten ligt, kun je niet nalaten, er je verbeelding te laten spelen — een Stichtsche nederzetting der heidensche Hunnen, de euveldaden van Wer en Ner, de vroegere aanwezigheid van een draak . . .”

Wie, op grond van de griffe wijze, waarop door de samenstellers van Hille's album op de legendarische en prae-historische overleveringen wordt ingegaan, een even groote belangstelling voor de

latere historie onzer stad en provincie verwacht zou hebben, komt ietwat teleurgesteld uit. Over het algemeen wordt daar vrij vluchtig overheen „gezworven”. De aardige „kasteelentocht” langs de Langbroeksche Wetering wordt — historisch — afgedaan met een weinig aanmoedigende verwijzing naar Craandijk's „Wandelingen door Nederland”. Het gebied van den Hollandschen IJssel met de in het verleden verre van „doode” stadjes Montfoort en IJsselstein en met de destijds talrijke „heerlijkheden”, komt er bij de heeren Feith en Behrens — altijd van historisch standpunt bekeken — schamel af, al dient hier aanstonds aan te worden toegevoegd, dat de *illustrator* voor het schoon der ridderhofsteden, zoowel in deze streek als elders in de provincie, een open oog heeft gehad. Beter komt in de beschrijving der grootere steden, Amersfoort en Wijk bij Duurstede, het historisch element tot zijn recht, hetgeen helaas alweer niet van de Stichtsche hoofdstad zelve gezegd kan worden.

Over de, op het verleden van onze stad betrekkelijke, mededeelingen mag een enkele critische opmerking niet achterwege blijven. Dat — in 1931 — het jaar der uitgave van Hille's album — de Dومتoren al *meer dan* drie eeuwen terug de *stichting* van de Utrechtsche hoogeschool zou hebben aanschouwd, mag desnoods nog, ook al zou men de geschiedenis van onze Universiteit bij de oprichting der Illustre School in 1634 laten beginnen, als een slip-pertje van een al te vlugge pen worden beschouwd; dat de Dومتoren neerkijkt „op het oude Pausenhuis, waar de eenige Nederlandsche Paus, Adriaan VI *geboren* werd” is eenigszins verwarrend, omdat het den schijn wekt, dat met dat oude Pausenhuis het tegenwoordige Paushuize wordt bedoeld; maar als de schrijvers den Dومتoren laten neerkijken op het Stadhuis aan de Plaatsbrug, „waar tal van Utrechtsche oudheden bewaard worden, *ons nog vertoonend* (in 1931) een aantal historische voorwerpen, plaatselijke oudheden en een beroemd kabinet van Romeinsche en Germaansche relikwieën”, dan vragen wij ons toch af of de beide samenstellers Utrecht sinds 1890 niet meer bezocht hadden — het laatste jaar, dat de verzameling van het Prov. Utr. Genootschap op de zolderverdieping van het stadhuis, 75 treden hoog, gehuisvest was, vóór het van deze himmelhochjauchzende plaats naar de sombere kelderverdieping van het Museum op het Hoogeland werd overgebracht — en hoe het mogelijk is, dat ettelijke bladzijden verder dan toch van het Centraal Museum aan de Agnietenstraat (zij het dan ook, helaas, terloops) gewag wordt gemaakt en een intérieu van den Raadskelder zelfs de eer geniet in het illustratief gedeelte van dit album afgebeeld te worden. Trouwens ook elders dan in hun historische verkenning der stad Utrecht gaan de schrijvers wel eens minder nauwkeurig te werk. Dat het destijds eenvoudige monument ter eere van den 28-jarigen Christoffel Pullman — waarom de naam van dezen wakkeren Hessen-Darmstadschen

grenadier niet vermeld? — bij het Paleis te Soestdijk door het „Utrechtsch Stedelijk Genootschap” (bedoeld zal wel zijn het „Historisch Genootschap”) daar *geplaatst* zou zijn, berust op een misverstand, want het is Prins Willem V zelf geweest, die het denkteeken heeft laten oprichten, terwijl de latere Oranjevorsten steeds via het domeinbestuur voor het onderhoud hebben zorg gedragen.

Dergelijke onjuistheden — zij komen ook in de teksten onder de teekeningen voor; bijv. No. 57: Kasteel „Renswoude” te *Zuilen* — ontsieren dit album, waaraan Dr. J. P. Fockema Andreae enkele woorden ten geleide gaf. Vooral wanneer de reclame zich serieus in dienst wil stellen van hogere belangen, gelijk met de uitgave van deze plaatjes-albums ongetwijfeld het geval is geweest, dient naar „prima qualiteit”, waarop de industriele firma's, wat haar handelsproduct betreft, zulk een prijs stellen, ook van het geestelijke voedsel, dat haar reclame pretendeert te bieden, naarstig te worden gestreefd.

IV.

Het plaatjes-album der Deventer-koekfabrieken is van recenten datum. Het verscheen in 1936. De Geschiedenis, in de beide andere plaatjes-albums slechts incidenteel te voorschijn tredend, vindt in deze reclame-uitgave een afzonderlijk hoofdstuk voor zich gereserveerd: „het een en ander uit Utrecht's geschiedenis”. Het is wel geen groot hoofdstuk, er wordt wel niets nieuws in verteld — het geen trouwens ook niet verwacht mag worden — het bepaalt zich slechts tot de provinciale geschiedenis tot 1536, „sedert welk jaar Utrecht's geschiedenis dan parallel loopt met die van de andere provincies van ons gemeenebest”, maar het feit ligt er dan toch maar, dat een stuk geschiedenis *qua geschiedenis* in een reclame-plaatjes-album verwerkt is geworden. Maar daarbij blijft het niet; ook bij de beschrijving der verschillende deelen der provincie — de schrijver, G. J. Nijland is bij de samenstelling van dit album zeer systematisch te werk gegaan — doet de samensteller telkenmale een greep uit de historie en wel op zoodanige wijze, dat de plaatjes, waarheen herhaaldelijk de tekst verwijst, de beschrijving aanvullen. Typisch komt dit bijv. uit ten opzichte van het dorp Vleuten. De schrijver zegt ervan: „Ook een oud plaatsje overigens, waarvan reeds sprake is in de eerste jaren van onze jaartelling: toen heette het Fletio. Huize Tjepma in de buurt is heel oud”. De illustraties vullen deze mededeeling aan met afbeeldsels van den toren van het voormalige Huis den Ham, een aardig aquarelletje van een oud huisje te Vleuten en een plaatje van het poortgebouw van Huize Tjepma (hoeveel Utrechters kennen dit?). Hetzelfde geldt voor Montfoort. „Ook daar weer snuffelt men den ouden tijd. Waar dat men zich ook keert of wendt... en dit is geen fraze, want zeker

haast nergens is kronkeliger en grilliger bouw te vinden dan juist hier..... overal is historie. Een paar oude poortgebouwen, de oude groezelig-vergane grachtjes..." Ook hier geven de illustraties dan weer als het ware een nadere toelichting: een kijkje in de Kruisgang Kommanderij van St. Jans; een afbeeldsel van het poortgebouw de Steenen Kogels; een doorkijk door het z.g. waterpoortje en een schetsje van het oude haventje.

De schrijver is in vele gevallen ten opzichte der geschiedschrijving wel eens wat àl te schroomvallig geweest. Zijn wij hem dankbaar voor het aandacht vestigen op het praalgraf van admiraal van Gendt en het cenotaphium van George van Egmond in onze Domkerk, te betreuren is het, dat aan het simpele zinnetje: „Daarachter (n.l. achter de kloostergang) het Kapittelhuis", niet even de herinnering wordt vastgeknoopt aan de Unie van Utrecht. En ook de vermelding van „Paushuize" had gepaard moeten gaan met de herinnering aan den eenigen Paus van Nederlandschen bloede. Soms maakt het, als wij niet beter wisten, den indruk alsof de schrijver de geschiedenis met opzet *negeert*. Zoo bijv. de vermelding van de Pyramide van Austerlitz, „berg, welk door menschenhanden is opgeworpen en waar bovenop een steenen obelisk van 12 meter hoogte is gezet". *Wanneer* opgeworpen, *waartoe* opgeworpen? Hier had, zij het slechts met een *enkel* woord, de naam Napoleon, het doel van het legerkamp van de Franschen troepen toch wel vermeld mogen worden en de jeugdige zwerver, voor wien dit album bestemd was, zal zich wel hebben afgevraagd: van waar, hier in 't Sticht, die naam Austerlitz? Van Wijk bij Duurstede maakt de schrijver zich ook heel haastig af. „Een oud vervallen stedeke. Het ligt daar, waar de Kromme Rijn met een duiker in verbinding staat met de Lek. Van het Kasteel Duurstede, waarnaar het genoemd is, bestaan alleen nog maar bouwvallen: een toren is er eigenlijk het eenige intacte, dat er nog van over is". En dan volgen nog een paar volzinnen, over de „Molen van Ruysdael". Over de resultaten der opgravingen van Holwerda, over de Noormannen, over Duurstede als zomer-residentie der bisschoppen van Utrecht geen woord. Zooals ook over wat in onze provincie het bodemonderzoek aan historische belangwekkendheden heeft opgeleverd — de opgravingen te Wijk, te Vechten, op het Domplein te Utrecht enz. — totaal gezwegen wordt. (Evenals trouwens in de andere plaatjesalbums). Met het excuus, dat het album slechts een „uiteraard maar betrekkelijk vluchtige vertelling" beoogt, komt men van het verwijt, de historie van het Utrechtsche land tekort gedaan te hebben, niet af!

Laat ons prijzend daartegenover stellen de herinnering aan Jacob van Lennep's historische romans bij de behandeling van de Vechtstreek, waarbij — alweer aanvullend — de aardige plaatjes der theekoepels (van Huize de Loedse te Abcoude en van Vredenhoff aan de Vecht) zich harmonisch aansluiten.

V.

De plaatjes-albums, die, alle drie de kennis van het verleden als iets waardevols en opvoedkundigs erkennend, de Utrechtsche geschiedenis in de handelsreclame binnenleidden, waren afkomstig van drie koek- en beschuifabrieken: twee ervan hebben haar zetel te Zaandam, de derde is te Deventer gevestigd. *Eéns* — deze droeve zucht moet ons van het hart — eens was Utrecht de stad der koekfabricage bij uitnemendheid en evenals in 1832 Scheltema in zijn Geschiedkundig Mengelwerk er zich over beklaagde, „dat het hem leed deed, dat in ons land de oude koekwinkels overschenen werden door de half Fransche banquet- en suikerbakkerswinkels of confituriërs”, zoo betreuren wij het, een eeuw later, dat Utrecht als koekstad „overschenen” is geworden door Deventer en Zaandam. De „overschijning” door Deventer zou — van historisch standpunt — nog te dragen zijn geweest: (de firma Bussink dateert van 1593!) maar dat Utrecht zich door Zaandam heeft laten troeven, is wel zeer beschamend. Eeuwenlang is Utrecht om zijn „tafeltjes”-bakkerij vermaard geweest, wijd alom en eenig in den lande. „Te Utrecht — aldus de „Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden” (deel XI blz. 417) — wordt een soort koek gebakken, die nauwelijks wedergade heeft in smaakelykheid”; in de talrijke koekkramen op de talrijke Hollandsche kermissen nam de Uijtterse hijlichmaker — een platte koek, die, later in reepjes gesneden, onder den naam van „theerandjes” de Utrechtsche „konst en neeringh van het tafelkoekbacken” nog lang in eere zou houden — een vooraanstaande plaats in de gunst van het geëerd kermispubliek, in en Justus van Effen weet in 1734 nog te vertellen (zie zijn 332e verhoog in de Hollandsche Spectator), hoe op feestdagen tijdens de zomermaanden (dat zullen wel in hoofdzak de dagen der Utrechtsche Juli-kermis zijn geweest) heele drommen Amsterdammers naar het „vermakelijk Sticht” togen om „in de Schoutensteeg, daar de beste heilikmaker werd verkogt, een genoegzame provisie op te doen om den ganschen dag, straat op, straat nêer, daaraan al wandelende, te peuzelen”. En behalve op de „tafelkoekyens” (van een „substantie geprepareerd, dat dezelve na Oost en Westindiën kunnen verzonden worden, zonder het minst te bederven off te week te worden”, zooals het in 1749 in een adres aan de Vroedschap heette) kon de stad Utrecht zich op tal van andere specialiteiten der koekebakkerskunst beroemen: op de „knipperdollingjes” en de „kruidkoekjes” van bakker van der Star op den Pausdam, de pruimen- en appeltaartjes vroeger in het bijzonder in een zaak op het Oudkerkhof verkrijgbaar en niet te vergeten de „panis socialis in usum studiosorum”, die een tijdlang in locale vermaardheid voor de Tekantjes niet placht onder te doen. Dat alles, al deze heerlijkheden, zijn thans „overschenen” door de Maria's, de Tast-toe's, de Demi-lunes, de ont-

bijt-, sucade- en gemberkoeken der moderne koekfabrieken van elders. En hoezeer wij ook dankbaar zijn, dat Utrecht nog vrijwel ongerept heeft weten te behouden de oude, op eigenaardige wijze beschilderde en geoutilleerde Tekantjeswinkel „den Dubbelen Arend” in de Schoutenstraat, zoo is het toch een weemoedige gedachte, Utrecht in de Nederlandsche koek-geschiedenis door andere steden overvleugeld te zien en dat geen Utrechtsche koek- of beschuitindustrie een poging heeft ondernomen om de Utrechtsche geschiedenis aan de reclame voor een *Utrechtsch* handelsproduct dienstbaar te maken. Ware het slechts..... eershalve!

Zoodra de ontroonde koning „Kooper” op zijn troon zal zijn teruggekeerd en de thans koning kraaiende „Verkooper” weder zijn concurrentiestrijd om de gunst van het „geëerde publiek” zal hebben aan te binden, zal ongetwijfeld de Reclame de uitgave van plaatjes-albums weder ter hand nemen. Men kan zich dan de mogelijkheid denken, dat in anderen vorm dan zulks in de besproken albums het geval was, de Geschiedenis in het algemeen en die van onze Stad en Gewest in 't bijzonder daarbij betrokken zal worden.

Dit zou dan een zeldzaam gelukkige gelegenheid bieden gebruik te maken van tot nog toe te weinig bekend geworden citaten uit oude schrijvers en vooral uit de reisbrieven en reisbeschrijvingen van de talrijke buitenlanders, die onze stad en 't Sticht in vorige eeuwen hebben bezocht en door het karakteristieke der streek werden getroffen. Om een enkel voorbeeld te mogen stellen: welk een glorie-rijken achtergrond geeft niet het volgende citaat uit „De Tegenwoordige Staat” (Deel VIII) aan het Vechtbeeld omstreeks de helft der 18e eeuw:

„Van het Dorp Loenen af vindt men ter wederzijden van den Rijkweg, tot digt aan de Nieuwersluis een aaneenschakeling van uitmuntende Plantaadjen, die met malkander een enkelen Koninklyken Lusthof uitmaaken. Alles wat de Konst tot vermaak en lust der oogen kan uîdenken, praalt hier met eene weergalooze netheid. Hier streeft elk den anderen voorbij in deftigheid van Gebouwen, beplanting van lommerrijke Wandeldreeven, met geschooren Haagen, Vischryke Vyvers, sierlyke Terrassen, konstige Bloemperken en Parterres, Grotwerken en trotse Standbeelden: in 't kort; hier heerscht eeene pracht, waarvan de Vreemdelingen verstomd staan”.

Ook zou het aardig zijn als de jeugd door citaten eens te hooren kreeg, hoe buitenlandsche reizigers in verschillende tijden over onze stad en provincie dachten.

De mogelijkheid is dan zelfs niet uitgesloten, dat niet het Tourisme maar de Geschiedenis zelf des inhouds hoofdzaak zal zijn; niet alleen de staatkundige, maar wat misschien nog meer voor de hand ligt, de economische geschiedenis, de historie van een bepaald deel

van het bedrijfsleven. De wijze, waarop de besproken albums voor de jeugd hun pioniersdiensten hebben gedaan, laat geen twijfel, dat voor *dat* werk de geschoolde historicus zelf, de vakkenner, zonder bezwaar nòch voor de Wetenschap nòch voor de Reclame ingeschakeld zal kunnen worden.

Historische reclame kan aldus waardevolle „reclame” voor de Historie worden. Men late zich door het, in dit verband misschien eenigszins nog vreemd klinkende, woord „reclame” niet afschrikken.

W. G. v. R.

BOEKAANKONDIGING.

J. Rasch, *Onze seizoenfeesten*. Hun oorsprong en betekenis. [’s Gravenhage, 1942]. (192 blzn. met afbn.) 8°.

In dit boek, dat „als één geheel geeft, wat aan gebruiken nog bestaat, of kort geleden nog bestond”, worden niet alleen de seizoenfeesten, die volgens de inleiding „voor het meerendeel in het ver verleden ontstaan zijn als uiting van het religieuze medeleven onzer voorvaderen met de natuur”, maar ook de feesten, die in later tijd aan de herdenking van bijzondere gebeurtenissen verbonden zijn, genoemd. Aan den inhoud is goed te merken, dat de samensteller vele jaren te Utrecht gewoond heeft, want de Utrechtsche gebruiken worden zoo goed als volledig vermeld.

Bij den avond van den 31sten December, wanneer het oudejaar wordt uitgeluid, herinnert de schr. aan het luiden der domtorenklokken, dat in 1930 werd ingesteld; bij nieuwjaar wordt op den van een houtsnede gedrukten wensch gewezen, die de boden van prins Willem I den Staten van Utrecht in 1584 hebben aangeboden (Centraal Museum nr. 1729).

Onder palmzondag wordt over de vroegere processie van de Pietersnaar de Domkerk, Jezus’ intocht in Jeruzalem verbeeldende, en over de palmpaardenmarkt; onder paschen over de bijzondere Utrechtsche broodjes, een mannetje van brooddeeg dat met zijn beide handen voor de borst een echt ei omvat, geschreven. Bij St. Maartensdag wordt o.m. een beschouwing over de verhouding van St. Maarten tot Utrecht gegeven en de heilige ook patroon der drinkers genoemd, in verband met de spreuk in den raads-kelder: ’s morgens meed en ’s middags wijn, dat is ter eere van St. Martijn. De rijpartij der studenten op 5 December wordt aan het oude St. Nicolaasfeest verbonden; 26 Maart, stichtingsdag der hoogeschool, en 28 November, kozakkendag, zijn in den jaarkring ingelascht. En ook het „ponsen en angen”, zeer waarschijnlijk een oud Utrechtsch kermisgebruik, is in het verband opgenomen.

Wie dus van de kalenderfeesten op de hoogte wil komen, vindt de noodige aanwijzingen in dit boek, om zich later in de meer uitgebreide verhandelingen over de afzonderlijke onderwerpen te kunnen verdiepen. E.